MARTIN GUSTAFSSON OCH LARS HERTZBERG

OM EN NYÖVERSÄTTNING AV WITTGENSTEINS *FILOSOFISKA UNDERSÖKNINGAR*

I september 2019 publicerar bokförlaget Thales vår nyöversättning av Ludwig Wittgensteins *Philosophische Untersuchungen* – på svenska *Filosofiska undersökningar*. Den tidigare översättningen gjordes av Anders Wedberg och gavs ut på Bonniers förlag 1978. Under den tid Wedberg arbetade med översättningen var han allvarligt sjuk och han avled endast en månad efter att manuskriptet sänts in till förlaget. Även om han var en skicklig översättare – vilket inte minst framgår av hans översättning av Wittgensteins tidigare huvudverk, *Logisch-Philosophische Abhandlung*, känd på de flesta språk som *Tractatus Logico-Philosophicus* (utgiven på Bonniers 1962) – var det alltså fullt naturligt att hans översättning av *Filosofiska undersökningar* hade betydande brister. År 1992 publicerade Thales en reviderad utgåva, där Lars Hertzberg gått igenom texten och korrigerat många av de viktigaste misstagen. Ändå fanns goda skäl att göra en helt ny svensk version, som i stället för att lappa och laga en redan föreliggande översättning tog sig an uppgiften från grunden. Dessutom publicerades år 2009 en tysk-engelsk utgåva där den tyska originaltexten reviderats, och det är önskvärt att ha en svensk översättning som överensstämmer med denna senaste version. I den här uppsatsen ska vi gå närmare in på de överväganden som motiverat vår översättning, samt diskutera några av de intressanta problem som dykt upp under arbetets gång. Vi börjar med att beskriva originalets rätt komplicerade tillkomsthistoria.

1. HUR *FILOSOFISKA UNDERSÖKNINGAR* KOM TILL

I januari 1929, 39 år gammal, återvände Wittgenstein till Cambridge efter att under ett decennium huvudsakligen ha ägnat sig åt annat än filosofi. Som han skriver i förordet till *Filosofiska undersökningar* hade han insett att *Tractatus Logico-Philosophicus* innehöll ”svåra misstag”, och nu vidtog en radikal omprövning av hans tidigare idéer.[1] På några

1. Georg Henrik von Wrights uppsats ”The Origin and Composition of the *Philosophical Investigations*” (von Wright 1982a) är fortfarande en ovärderlig källa när det gäller *Filoso-*

Filosofisk tidskrift 2019 nr 2, 28–43

få år ställde han samman ett enormt bokmanuskript, det så kallade *Big Typescript* på 768 maskinskrivna sidor (dikterat 1933). Han blev dock snart otillfredsställd med vad han åstadkommit, och efter ett par försök till omarbetningar började han på ny kula. En del av materialet i *Big Typescript* kom emellertid att återanvändas i olika sammanhang, även i *Filosofiska undersökningar*.

Förnyade ansträngningar resulterade bland annat i den så kallade *Brown Book,* på svenska *Bruna boken*, dikterad på engelska för ett par studenter 1934–35. *Bruna boken* har påtagliga likheter med *Filosofiska undersökningar* vad gäller såväl stil som innehåll och metod. Där presenteras och tillämpas bland annat den idé om ”språkspel” som är så karakteristisk för Wittgensteins senare filosofi. Flera av de exempel på aspektseende som diskuteras utförligt i del II av *Filosofiska undersökningar* återfinns också redan i *Bruna boken*. Wittgenstein tillbringade hösten 1936 i sitt hus i Skjolden i Norge för att arbeta vidare med detta manuskript, nu på tyska och med den preliminära titeln *Philosophische Untersuchungen, Versuch einer Umarbeitung*. Men i november såg han sig nödsakad att förkasta vad han åstadkommit och börja om på nytt (även om enskilda anmärkningar bibehölls).

Under fortsatta vistelser i Skjolden författade Wittgenstein under slutet av 1936 och våren 1937 ett 137-sidigt manuskript som innehåller i stort sett det material vi nu känner som paragraferna 1–188 (samt en bit av 189) av *Filosofiska undersökningar* del I. (Detta manuskript betecknas TS 220 i von Wrights katalog över Wittgensteins kvarlåtenskap; von Wright 1982b.) Hösten 1937 arbetade han vidare med en fortsättning på detta manuskript, en fortsättning som behandlade problem i matematikens filosofi. Efter en tids uppehåll i arbetet, betingat av oron över Nazitysklands invasion av hans hemland Österrike, kontaktade Wittgenstein sommaren 1938 Cambridge University Press angående publicering av det han skrivit. Redan ett par månader senare ångrade han sig dock, och började omarbeta manuskriptet på nytt.

Wittgensteins skrivande fortsatte under andra världskriget. 1943 skickade han sitt manuskript till Cambridge University Press, även detta innehållande §§ 1–188 samt material fokuserat på matematikens filosofi. Hans plan var att publicera det tillsammans med *Tractatus* – en idé han också nämner i förordet till *Filosofiska undersökningar*. Förlaget

---

fiska undersökningars tillkomsthistoria. Viktiga uppdateringar och kritiska reflektioner finns i bland annat Monk 1990, Stern 1996, Pichler 2004, Hacker och Schulte 2009b, Rothhaupt 2015 och Venturinha 2015.

gick med på idén, men då hade Wittgenstein återigen ångrat sig och ville ge boken ett ganska annorlunda innehåll.

Paragraferna 1–188 blev kvar, men Wittgenstein beslutade att utelämna den matematikfilosofiska fortsättningen, måhända i syftet att ge den en egen volym i ett verk i flera delar. Dessa matematikfilosofiska anmärkningar skulle komma att ingå i den postumt utgivna *Bemerkungen über die Grundlagen der Mathematik* (på engelska *Remarks on the Foundations of Mathematics*). I stället sammanställde han ett manuskript som innehöll det material vi nu känner som §§ 189–421, paragrafer som bland mycket annat innehåller flera av de mest citerade passagerna i den så kallade regelföljandediskussionen, samt den så berömda kritiken av idén om privata språk. Det är till detta manuskript som förordet till *Filosofiska undersökningar* skrevs, i januari 1945 (manuskriptet finns inte kvar som separat manuskript, men har rekonstruerats av von Wright).

Under 1945 lade Wittgenstein till ytterligare material, och manuskriptet till *Filosofiska undersökningar* del I som vi känner det idag dikterades antagligen någon gång under 1945–46.[2] Under de därpå följande åren gjorde han en del handskrivna ändringar i manuskriptet, samt tillfogade ett antal anmärkningar, *Randbemerkungen*, på separata papperslappar med indikationer om var de skulle infogas i texten.

Det brukar sägas att det manuskript som kom att publiceras som del II av *Filosofiska undersökningar* sammanställdes av Wittgenstein under sommaren 1949. Den exakta tidpunkten är dock inte helt klar, och ny forskning har grävt fram ytterligare komplikationer vad gäller dateringen (Rothhaupt 2018). Manuskriptet utgör hur som helst ett urval av anmärkningar skrivna mellan 1946 och 1949. Originalet till detta manuskript finns numera tillgängligt bara i en handskriven version (MS 144 i von Wrights katalog). Det maskinskrivna manuskript (TS 234) som var underlag för den första utgåvan av boken har förkommit efter publiceringen.

Detta gäller för övrigt även det maskinskrivna manuskript som var underlag för del I (TS 227). Av detta manuskript fanns dock en karbonkopia. Ytterligare en kopia hittades av Peter Geach 1993. De båda kopiorna innehåller handskrivna ändringar gjorda såväl av Wittgensteins penna som av andra. Ändringarna skiljer sig delvis åt mellan kopiorna. Ingen av dessa båda kopior med sina ändringar stämmer heller helt överens med den utgivna texten, som innehåller justeringar från båda (och ute-

2. Se dock Rothhaupt 2015 angående de osäkerheter som ännu finns kring denna datering.

lämnar andra). En gissning är att redaktörerna, Elizabeth Anscombe och Rush Rhees, har använt varsin kopia i sitt förarbete och sedan sammanställt en slutgiltig version i det manuskript som gått förlorat. Wittgensteins delaktighet i den slutgiltiga utformningen av det postumt utgivna verket (en process som inleddes innan hans död) är inte helt klar, men ändringarna i den andra kopian visar att han var den som fattat den stora majoriteten av beslut när det gäller ordalydelserna i den publicerade versionen av del I (Stern 1996). Att han diskuterade utgivningen utförligt med både Anscombe och Rhees är också ställt utom tvivel.

Wittgenstein dog i prostatacancer 1951, 62 år gammal. Innan dess hade han kommit överens med Anscombe och Rhees om att de skulle få rätten till och ansvaret för att ge ut hans efterlämnade skrifter. I ett skriftligt testamente som öppnades efter hans död utsåg han vid sidan av Anscombe och Rhees även Georg Henrik von Wright till förvaltare. Det visade sig finnas en hel del att ta hand om: Wittgensteins *Nachlass* utgörs av ca 12 000 handskrivna och 8 000 maskinskrivna sidor, det mesta inbundet i mjuka eller hårda pärmar (Wittgenstein förstörde en hel del material innan sin död; det han efterlämnade var ett urval som han ville skulle finnas kvar). *Tractatus* var praktiskt taget det enda av Wittgensteins filosofiska arbeten som utkom under hans livstid. De övriga har under en lång följd av år utgetts ur Wittgensteins kvarlåtenskap på förvaltarnas försorg. Deras första prioritet blev utgivningen av *Filosofiska undersökningar*. Boken publicerades 1953, i tysk-engelsk parallellutgåva, med Anscombe som översättare och Anscombe och Rhees som redaktörer. (Numera finns manuskripten från Wittgensteins kvarlåtenskap fritt tillgängliga på internet, tack vare ett digitaliseringsarbete genomfört under ledning av Wittgensteinarkivet vid Bergens universitet – se http://www.wittgensteinsource.org/ och transkriptioner på http://wab.uib.no .)

2. DEN FJÄRDE REVIDERADE UTGÅVAN, SAMT FRÅGAN OM DEL II

En andra reviderad tysk-engelsk parallellutgåva publicerades 1958 och en tredje reviderad utgåva 2003.[3] Andra utgåvan innehöll vissa smärre korrigeringar av den engelska översättningen. Den tredje utgåvan var en

3. En utgåva kom också 1967, identisk med 1958 års utgåva förutom att ett index tillfogats. 1979 sammanställde Georg Henrik von Wright tillsammans med Heikki Nyman en (outgiven) version av boken där också tre av de tidigare versionerna finns med (den s.k. ”Helsinki edition”). Joachim Schultes ”Kritisch-genetische Edition” (Wittgenstein 2001) är delvis baserad på Helsingfors-versionen. Dessa två ”genetiska” versioner innehåller ingen engelsk översättning.

50-årsjubileumsutgåva och innehöll ytterligare småändringar av översättningen – ändringar som Anscombe själv infört i sitt exemplar av den publicerade boken (Anscombe dog år 2001; Nicholas Denyer var ansvarig för 2003 års utgåva). Röster hade dock börjat höjas för att göra en mer grundlig revidering. En viktig kritik var att de *Randbemerkungen* som Wittgenstein tillfogat på lösa papperslappar inte hade infogats på de ställen som Wittgenstein själv angivit, utan i stället på ett rätt godtyckligt sätt införts i sidfötter, likt onumrerade fotnoter. Enligt David Stern är det troligt att detta bottnade i missförstånd mellan redaktörerna och förlaget i samband med den ursprungliga publiceringen, kanske så att dessa anmärkningar inte ingick i de korrektur som skickades till redaktörerna utan måste införas i sista stund.

En annan kritik gällde Anscombes översättning. De flesta var överens om att hon lyckats efter omständigheterna väl, men många menade att det fortfarande fanns misstag och inkonsekvenser som borde åtgärdas.

En viktig fråga gällde statusen hos del II, alltså den del som baserats på manuskriptet som sammanställts av Wittgenstein 1949 (eller måhända ännu senare). Både ”del I” och ”del II” är rubriker ditsatta av redaktörerna. Inga skriftliga belägg från Wittgensteins egen penna finns för att han verkligen skulle ha velat addera manuskriptet från 1949 till det manuskript han dikterade 1945 eller 1946. Enligt Anscombe och Rhees hade dock Wittgenstein i muntliga diskussioner med dem gjort klart att det material han sammanställt i manuskriptet från 1949 var tänkt som en fortsättning. I sitt korta förord skriver de att om Wittgenstein själv hade publicerat sitt arbete så hade han tagit bort somliga av de 150 paragrafer som avslutar del I och i stället inarbetat vad som fanns i del II (plus en del ytterligare material).

I den fjärde och reviderade utgåvan från 2009 tog de nya redaktörerna Peter Hacker och Joachim Schulte det radikala beslutet att åsidosätta Anscombes och Rhees vittnesmål och inte längre kalla del II för del II. I stället döpte de om denna text till *Philosophie der Psychologie – Ein Fragment*, och tog naturligtvis också bort rubriken ”del I” från den del som tidigare kallats så. I den fjärde utgåvan identifieras alltså *Filosofiska undersökningar* med den text som tidigare kallats *Filosofiska undersökningar: del I*, medan den text som tidigare kallades *Filosofiska undersökningar: del II* framställs som ett separat arbete. Att Hacker och Schulte ändå valde att inkludera detta andra arbete i utgåvan beror väl helt enkelt på att det blivit etablerad praxis att publicera de två texterna tillsammans och att en utgåva där den andra saknades skulle uppfattas

som ofullständig av många läsare – inte minst eftersom denna andra text blivit föremål för omfattande och intensiva diskussioner inom Wittgensteinforskningen under de senaste decennierna.

Hackers och Schultes beslut att döpa om den text som tidigare kallades del II har mött en hel del mothugg. Den som varit skarpast och mest utförlig i sin kritik är Hugh Knott (Knott 2017). Knott argumenterar för att Hackers och Schultes skäl att åsidosätta Anscombes och Rhees vittnesmål är otillräckliga. Hacker och Schulte åberopar bland annat en diskussion av von Wright om del II (von Wright 1992), men deras redogörelse för von Wrights position är ensidig och ofullständig. Von Wright säger själv (i en passage som Hacker och Schulte inte nämner) att han anser att Anscombes och Rhees beslut att inkludera del II var berättigat. Knott åberopar också en hel del annan historisk evidens för att Hacker och Schulte underskattar omfattningen av de diskussioner Wittgenstein hade med både Anscombe och Rhees angående publiceringen. I synnerhet visar Knott gentemot Hacker och Schulte att sådana diskussioner med stor sannolikhet fördes också under de allra sista åren av Wittgensteins liv (och inte bara, som Hacker och Schulte påstår, fram till 1948, innan del II sammanställts). Vid sidan av den historiska evidensen pekar Knott även på många intressanta filosofiska samband mellan de båda texterna, liksom på att de teman som diskuteras i del II inte var nya för Wittgenstein utan återfinns redan i *Bruna boken*.

Vi finner Knotts argument i många stycken övertygande. Å andra sidan visar nya studier av själva originalmanuskriptet att det verkligen finns en hel del frågetecken kring Anscombes och Rhees tvärsäkra utlåtande. Josef Rothhaupt har hittat evidens för att manuskriptet snarare var tänkt att ingå som en del i ett nytt och större projekt (Rothhaupt 2018). Hackers och Schultes nya rubrik förefaller dock hur som helst missvisande, delvis därför att Wittgensteins manuskript är mer substantiellt än vad beteckningen ”fragment” antyder, men framför allt därför att rubriken riskerar att ge en alltför snäv bild av de teman som diskuteras och befrämja föreställningen att Wittgenstein skulle vilja upprätthålla en klar bodelning mellan filosofins olika specialområden. Efter att ha övervägt skälen för och emot har vi beslutat oss för att behålla de tidigare etablerade rubrikerna ”del I” och ”del II” i vår översättning.

Det är riktigt att del II är betydligt mindre genomarbetad än merparten av del I. Tankarna är mer trevande, associativa och gjorda så att säga på försök: detta är verkligen ”work-in-progress”. Det kan dock inte uteslutas att denna mer trevande och öppna karaktär delvis är avsedd

– måhända visar den inte bara att arbetet är oavslutat utan också på en genuin förändring i Wittgensteins sätt att göra filosofi under de sista åren av hans liv. Den bidrar hur som helst till att göra del II till säregen och ofta mycket tankeväckande läsning.

Även om det stämmer att Wittgenstein tydligt meddelat både Anscombe och Rhees att han ville inarbeta materialet i del II i slutet av del I, så är det långt ifrån säkert att han faktiskt skulle ha gjort det om han fått skriva färdigt sitt verk på egen hand. Han ändrade sig så många gånger när det gällde struktur och innehåll att varje utsaga om hur boken hade sett ut om han själv hade fått slutföra arbetet med nödvändighet blir spekulativ. Det är också värt att notera att om hans syfte verkligen var att inarbeta del II i del I, så är ju faktiskt rubriken ”del II” även då vilseledande. Måhända är själva frågan om hur en ”slutgiltig version” av *Filosofiska undersökningar* skulle ha sett ut fruktlös eller missriktad, inte minst med tanke på Wittgensteins egen arbetsmetod.

3. MER OM DEN FJÄRDE UTGÅVAN SOM GRUND FÖR VÅR ÖVERSÄTTNING

Bortsett från att vi hållit fast vid Anscombes och Rhees rubriker ”del I” och ”del II”, har vi accepterat den fjärde utgåvans tyska text som grund för vår översättning. Denna utgåva har många förtjänster. Det råder konsensus om att den tyska texten till del I såsom den förelåg redan i första utgåvan är i stort sett tillförlitlig. Denna konsensus har stärkts i och med upptäckten 1993 av den andra kopian av det maskinskrivna originalet. Vissa revideringar av texten i del I har dock gjorts i den fjärde utgåvan, baserade bland annat på jämförelser av originalmanuskriptets två kopior med deras handskrivna ändringar. Ett exempel: i en av kopiorna har Wittgenstein i en mening i § 85 strukit ’k’ i ’keinen’, och denna strykning har införlivats i fjärde utgåvan. Meningen lyder nu: ”Also kann ich sagen, der Wegweiser läßt doch einen Zweifel offen” – eller, i vår översättning: ”Alltså kan jag säga att vägvisaren ändå lämnar ett rum för tvivel” (i kontrast till Wedbergs ”Alltså kan jag säga att vägvisaren ändå inte lämnar något rum för tvivel”). I sammanhanget är denna ordalydelse betydligt rimligare än den med ’keinen’ i tidigare utgåvor. Större ändringar av det tyska originalet än så finns inte i del I, och ändringarna är ganska få.[4]

Den viktigaste ändringen i del I är i stället av layout-mässig karaktär:

4. Se Hacker och Schulte 2009a för en mer utförlig redogörelse för den fjärde utgåvans korrigeringar av den tyska texten.

Wittgensteins tillfogade *Randbemerkungen* har äntligen inarbetats i texten på de ställen han själv anvisade (och i de fall anvisningarna är oklara eller saknas, på de ställen som av olika skäl tycks mest adekvata). Hacker och Schulte har löst problemet elegant genom att placera dessa anmärkningar i rutor mellan de relevanta paragraferna. Dessa anmärkningar har alltså inga egna nummer, utan deras karaktär av att ha tillfogats på lösa papperslappar blir fint åskådliggjord i texten. Vi kommer att ha samma layout i vår utgåva.

I del II har också en del ändringar gjorts. Som sagt har det maskinskrivna manuskript som låg till grund för del II i första utgåvan gått förlorat. Kvar finns bara det handskrivna manuskript som innehåller motsvarande material. Detta handskrivna manuskript består av spiralbundna lösblad. Ordningsföljden på anmärkningarna i det handskrivna manuskriptet skiljer sig här och var från den i den ursprungligen publicerade texten. Till förvirringen bidrar att vi inte säkert vet om det numera förlorade maskinskrivna manuskript som låg till grund för den publicerade texten dikterades av Wittgenstein själv eller kopierades av en skrivmaskinist från det handskrivna manuskriptet. Von Wright har argumenterat för att den publicerade textens ordningsföljd på några punkter skiljer sig från den som Wittgenstein avsåg och indikerade i det handskrivna manuskriptet. I den fjärde utgåvan har därför ordningsföljden ändrats på de ställen där det verkar befogat.[5] Vi har gjort detsamma i vår översättning.

Det numreringssystem som Anscombe och Rhees införde i del II skiljer sig markant från det Wittgenstein använde i del I. I stället för att numrera enskilda anmärkningar, införde de ett slags kapitelnumrering med romerska siffror. Grunden för indelningen är okänd eftersom maskinskriften försvunnit, men den motsvaras av markeringar i den bevarade handskriften: blanka slutsidor respektive blanka sidor förefaller ange slutet av ett ”kapitel”. Ibland är ”kapitlen” väldigt korta, ibland väldigt långa. Det absolut mest omdiskuterade kapitlet, nr xi som innehåller diskussionen kring aspektseende, är mycket långt. I själva verket var det antagligen avsett att utgöra två kapitel.[6]

Kapitelnumreringen har gjort refererandet till *Filosofiska undersökningar* en smula otympligt, eftersom referenser till del II har fått göras

5. Rothhaupt argumenterar för att ytterligare omflyttningar är motiverade – se Rothhaupt 2018.

6. §§ 111–300 i den (nya) numreringen (se vidare i huvudtexten) verkar tänkt som ett kapitel, §§ 301–364 som ett annat.

till sid- snarare än paragrafnummer. Hacker och Schulte har tagit steget att numrera de individuella anmärkningarna i del II på liknande sätt som i del I (men har också behållit Anscombes och Rhees kapitelnumrering). Detta är praktiskt, och har redan börjat förändra hur forskare refererar till passager i del II. Dock är många kritiska mot numreringen, och det är förstås viktigt att hålla i minnet att den, till skillnad från den i del I, inte är Wittgensteins egen. Vi har följt Hackers och Schultes numrering i vår översättning.

4. ATT ÖVERSÄTTA *FILOSOFISKA UNDERSÖKNINGAR* TILL SVENSKA

Vår översättning skiljer sig alltså från Wedbergs (och den av Hertzberg reviderade versionen) genom att vi införlivat de ändringar som gjorts i 2009 års utgåva av det tyska originalet. Men skillnader finns naturligtvis också av mer direkt översättningsmässig karaktär.

Somliga av de mest kända anmärkningarna i *Filosofiska undersökningar* har karaktären av aforismer och citeras ofta som sådana. Ändå vore det missvisande att beskriva boken som en aforismsamling. Det träffar inte vad som gör Wittgensteins arbete värdefullt och intressant. Han var inte en aforistiker av samma slag som, låt oss säga, Friedrich Nietzsche eller Karl Kraus. Dessutom kan den stora majoriteten av anmärkningar i *Filosofiska undersökningar* inte ens med den största vilja i världen karakteriseras som aforismer. Många är helt enkelt regelrätta redogörelser för hur ord används – ibland i form av påminnelser om hur vi faktiskt talar, ibland i form av påhittade exempel. Andra anmärkningar innehåller små dialoger kring ett filosofiskt problem eller reaktioner på en vilseledande filosofisk bild. Ytterligare andra uttrycker frustration eller förvirring. Många innehåller obesvarade frågor. Frågorna är långtifrån alltid retoriska, ibland utgör de en uppmaning till läsaren att själv tänka sig fram till ett svar, ibland antyder de att frågan är meningslös, eller att flera svar är möjliga. En hel del av anmärkningarna är långa, och innehåller rätt ingående beskrivningar och resonemang.

Wittgensteins stil är för det mesta såväl konstlös som oteknisk. Han säger explicit att hans exempel ska tala för sig själva, snarare än bilda utgångspunkten för generella teorier, illustrera teknisk terminologi, eller suggerera fram osägbara metafysiska insikter. Analogier är däremot vanliga, och då märks Wittgensteins bakgrund som flygplansingenjör: som jämförelseobjekt använder han allt som oftast maskiner, mekanismer, tekniska ritningar, verktyg… Ett riktmärke för vår översättning

har varit att behålla den konstlösa, otekniska och icke-teoretiserande karaktären. Vilket inte innebär att beröva texten dess skönhetsvärde eller dess filosofiska skärpa, utan snarare att försöka göra dess säregna skönhet och kraft rättvisa.

Wittgensteins bruk av skiljetecken erbjuder ett intressant översättningsproblem. För det första innebär tyskans etablerade konventioner att förekomsten av skiljetecken är mer frekvent än i nutida standardsvenska. Intressantare är dock att Wittgensteins bruk inte är rent konventionellt, utan ofta rätt säreget. Inte sällan tycks placeringen av exempelvis semikolon vara filosofiskt relevant. Hacker och Schulte påpekar också att Wittgenstein själv på ett ställe säger att han använder skiljetecken för att avsiktligt sakta ner läsarens tempo (Hacker och Schulte 2009a, xvi). Detta gör att man inte utan vidare kan rensa bort de skiljetecken som ur grammatisk synvinkel är överflödiga och låter en smula ”stolpiga” i svenskan. Vi har ibland strukit kommatecken, men annars valt att bara i undantagsfall ändra eller stryka de skiljetecken Wittgenstein använder. Det leder ofta till skillnader mellan vår översättning och Wedbergs.

Ett exempel kan vara belysande. § 255 i del I lyder i tyskt original:

> Der Philosoph behandelt eine Frage; wie eine Krankheit.

Wedberg översätter:

> Filosofin behandlar en fråga som en sjukdom.

Här ges för det första ett exempel på när Wedberg haft för bråttom: ”Der Philosoph” ska naturligtvis översättas med ”filosofen”, inte ”filosofin” (detta fel finns kvar även i 1992 års svenska utgåva). För det andra har Wedberg strukit semikolonet. Här är vår översättning:

> Filosofen behandlar en fråga; som en sjukdom.

Skillnaden ter sig måhända hårfin. Men med det behållna semikolonet framhävs att det rör sig om en *analogi* med avseende på *metod*: Wittgensteins poäng är inte att filosofen behandlar frågor som vore de bokstavligt talat en sorts sjukdomar, utan snarare att det finns en likhet (eller likheter) mellan filosofens behandling av frågor och behandlingen av sjukdomar. Användningen av analogier är för övrigt ett karakteristiskt drag hos Wittgensteins sätt att filosofera, och här kan vi se hur en så till synes oskyldig manöver som att utesluta ett semikolon riskerar att göra poängen med en av hans mest omdiskuterade analogier otydlig.

Ett annat skiljetecken som Wittgenstein gör flitigt bruk av är tank-

strecket. Ett slående och förbryllande drag är att han skiftar mellan korta och långa tankstreck (i originalmanuskripten handlar det om enkla respektive dubbla tankstreck). Det är svårt att skönja någon klar princip bakom denna variation, men ibland verkar ett långt tankstreck markera början på en övergripande reflektion kring eller reaktion på ett exempel. Betrakta § 14 i del I:

> Denke dir, jemand sagte: ”*Alle* Werkzeuge dienen dazu, etwas zu modifizieren. So, der Hammer die Lage des Nagels, die Säge die Form des Bretts, etc.” – Und was modifiziert der Maßstab, der Leimtopf, die Nägel? – ”Unser Wissen um die Länge eines Dings, die Temperatur des Leims, und die Festigkeit der Kiste.” — Wäre mit dieser Assimilation des Ausdrucks etwas gewonnen? –

Wedberg har inte brytt sig om skillnaden mellan korta och långa tankstreck, utan använt samma längd genomgående (detta gäller även 1992 års upplaga). Sålunda § 14:

> Tänk dig att någon sade: ”*Alla* verktyg tjänar till att modifiera något. T.ex. hammaren till att modifiera spikens läge, sågen till att modifiera brädans form, etc.” – Nå, vad modifierar tumstocken, limpannan och spikarna? – ”Vår kunskap om föremålets längd, limmets temperatur och lådans fasthet.” – Vore någonting vunnet genom denna nivellering[7] av uttryckssättet? –

Vi har däremot följt Wittgensteins praxis:

> Tänk dig att någon sade: ”*Alla* verktyg tjänar till att modifiera något. Alltså, hammaren spikens läge, sågen brädans form, etc.” – Och vad modifierar tumstocken, limpannan, spikarna? – ”Vår kunskap om ett tings längd, limmets temperatur, samt lådans hållfasthet.” — Vore något vunnet med denna assimilering av uttryck? –

Wittgenstein gör rätt flitigt bruk av kursiveringar (i originalen understrykningar eller spärrad text), och de är ofta relevanta för den poäng han vill göra. Wedbergs översättning är inte helt tillförlitlig när det gäller kursiveringarna, som på några ställen saknas i den svenska texten. Vi har varit måna om att kursivera de uttryck Wittgenstein kursiverar.

Att översätta från tyska till svenska är tacksamt eftersom språken ligger så pass nära varandra. Vi har valt att så ofta som möjligt använda de

7. Översättningen av ”Assimilation” med ”nivellering” ändrades till ”assimilering” i 1992 års utgåva.

möjligheter som den språkliga närheten ger. Till exempel har vi valt att översätta det av Wittgenstein flitigt använda ”Vorgang” med ”förlopp” snarare än ”process”. Wedberg använder ”process”, men vi ser inget gott skäl till det. ”Process” är förvisso ett ord som, med den anglosaxiska filosofins inflytande, kommit att få en närmast semiteknisk användning i filosofin, såsom i talet om ”medvetandeprocesser”. Men det finns ingen anledning att projicera detta bruk tillbaka på Wittgensteins text. Tyskan har ju dessutom också ordet ”Prozeß” som Wittgenstein använder en enda gång – och då har vi förstås översatt det med ”process”.

Det finns emellertid tyska ord till vilka det är svårt att hitta en bra motsvarande term i svenskan. Ett sådant är ”Spiel”, som är så centralt för Wittgenstein. Det refererar till såväl spel som lekar, och denna vidare betydelse är inte oviktig i *Filosofiska undersökningar*. Att enbart ha svenskans ”spel” i åtanke kan leda till en läsning där man uppfattar Wittgensteins språkspel som mer strikt reglerade än vad han måhända avsåg. Han framhäver ju ofta det öppna och improvisatoriska i mänskligt språkbruk, även när han använder analogin med ”Spiel”. Vi har för det mesta översatt ”Spiel” med ”spel”, men har ibland använt ”lek”. Det innebär här och var en skillnad från Wedbergs översättning (se t.ex. § 499 i del I).

Ännu besvärligare är tyskans ord ”Geist” och ”geistig”, samt ”Seele” och ”seelig”, som förekommer rikligt i Wittgensteins text. ”Ande” på svenska låter ofta för spöklikt för att fungera väl som översättning av ”Geist”, och ”andlig” har religiösa konnotationer som inte finns på samma sätt hos tyskans ”geistig”. Wedberg har ändå ofta använt ”ande” och ”andlig”, men vi har för det mesta föredragit andra lösningar. Ofta har vi använt ”själ” och ”själslig” också när det kommit till ”Geist” och ”geistig”; nackdelen är förstås att eventuella konstraster Wittgenstein vill göra mellan ”Geist” och ”Seele” då osynliggörs. ”Medvetande” vore förstås ett annat alternativ, vad gäller såväl ”Geist” som ”Seele”; men det motsvarar ju snarare tyskans ”Bewusstsein” och tycks ofta ge en alltför snävt psykologisk föreställning om vad Wittgenstein vill åt. Detta gäller i än högre grad konstruktioner gjorda på svenskans (och engelskans) ”mental” – tyskans motsvarighet här är väl snarast ”psychisch”.[8] För att göra saken än mer förvirrande är ”själ” inte alltid en lyckad motsvarighet till ”Seele”. På ett fåtal ställen har vi då använt ”det inre”, även om vi därmed riskerar att osynliggöra vissa skillnader Wittgenstein kanske

8. Hacker och Schulte använder allt som oftast engelskans ”mental” i sin översättning, något vi finner problematiskt.

vill markera när han i stället för ”Seele” och ”Geist” använder ”Inneres” respektive ”innerlich” (vilket han ganska ofta gör; temat inre/yttre är centralt i boken). Sammanfattningsvis är detta ett område där det är omöjligt att vara fullt ut konsekvent om man vill skapa en både korrekt och levande översättning. Den som i detalj vill utforska vad Wittgenstein har att säga om själslivets filosofi är helt enkelt tvungen att studera den tyska originaltexten.

”Abrichten” är också ett problematiskt ord. Det är centralt för Wittgenstein, som använder termen i sin kritik av tanken att ett barn lär sig språk genom att få ordens användning förklarad för sig: ”Das Lehren der Sprache ist hier kein Erklären, sondern ein Abrichten” (del I, § 5). ”Abrichten” för tankarna till drill eller dressyr – det är något man vanligtvis gör med djur. Samtidigt riskerar en sådan översättning att lägga fast en höggradigt behavioristisk tolkning av Wittgensteins poäng, och därmed ta ställning i en av de mest kontroversiella frågorna om hans filosofi – den om hans relation till behaviorismen (de flesta Wittgensteinkännare idag skulle opponera sig mot idén om Wittgenstein som behaviorist). Vi har därför i stället valt att översätta med ”träning” (och ”träna”), som lämnar mer öppet vad Wittgenstein menar. Även Wedberg har för det mesta använt ”träning”, men ibland har han använt ”dressyr” (se §§ 206 och 223 i del I).

En annat mycket knepigt ord är ”Aufleuchten”. Wittgenstein använder det i del II för att beskriva en aspekts framträdande, till exempel när den som för första gången betraktar en ankhare plötsligt får syn på haren i stället för ankan. Wedberg har ingen konsekvent lösning. Han använder genomgående en verbform (Wittgenstein använder substantivform utom vid ett tillfälle), men växlar mellan att säga att aspekten ”blänker till”, ”slår oss”, ”flammar till” och ”lyser till”. ”Blänker till” och ”lyser till” antyder att aspekten försvinner lika snabbt som den dyker upp, men det fenomen Wittgenstein talar om involverar inget sådant snabbt utslocknande. ”Flammar till” har samma problem, och tycks dessutom ge en för hetsigt dramatisk beskrivning av skeendet. ”Slår oss” innebär att ljusnandet i ”Aufleuchten” går förlorat, och dessutom finns inget ”oss” med i Wittgensteins term. ”Framträda” och ”träda fram” vore möjliga översättningar, men även då går ljusnandet förlorat. Just ordet ”ljusnande” kunde fungera, men Wittgenstein är ute efter ett mer plötsligt framträdande – ljusnande är något som sker gradvis, medan en aspektväxling är ett närmast momentant kvalitativt skifte. ”Lysa upp” och ”upplysande” är också möjliga översättningar, men i svenskan förstås dessa termer

vanligtvis transitivt: något lyser upp eller blir upplyst av något annat. Vi har till slut fastnat för ”skina fram” med den arkaiska substantivformen ”framskinande”. Det är förvisso inget vanligt svenskt ord, men det fångar det fenomen Wittgenstein vill åt på ett vackert och hyfsat träffande sätt. En nackdel är att ”skina” är relaterat till ”sken”, vilket riskerar att relatera Wittgensteins diskussion till distinktionen sken/verklighet på ett felaktigt sätt; men vi tror ändå att ordvalet kan fungera.

5. ÖVERSÄTTNING SOM SAMARBETE

Filosofiska undersökningar har en struktur som ypperligt lånar sig till översättningssamarbete. I allmänhet översatte vi turvis en anmärkning i taget, skickade den per epost till den andra översättaren, som vid behov returnerade den med kommentarer. I enstaka fall kunde samma anmärkning kommenteras i tre omgångar. Själva översättningsarbetet tog tre och ett halvt år. Trots vår omsorg kunde Hugo Strandberg, som noggrant gick igenom den fullbordade översättningen, hitta ett antal missar, bl.a. en anmärkning som glömts bort, en utebliven sats osv.

Arbetet med att översätta Wittgenstein måste gå hand i hand med de fortgående strävandena att klarlägga hans tänkande. Vi inbillar oss att vi har löst de flesta tolkningsgåtorna. Undantag finns ändå. T.ex. den sista satsen i § 110:

> ”Språket (eller tänkandet) är något unikt” – det visar sig vara en vidskepelse (inte ett misstag!), själv framkallad av grammatiska illusioner.
>
> Och patoset faller nu tillbaka på dessa illusioner, på problemen.

På tyska:

> Und auf diese Täuschungen, die Probleme, fällt nun das Pathos zurück.

Frågan är: vad avses med detta patos, och i vilken mening faller det tillbaka på illusionerna?[9]

Risken finns ändå alltid att en anmärkning innehåller någon dimension man förbiser. Den som översätter Wittgenstein till svenska har som sagt den fördelen att många ord i tyska och svenska direkt motsvarar varandra – detta innebär också att en betydelse som blir öppen eller

9. Wedbergs översättning lyder: ”Och nu kommer intresset att dras till dessa illusioner, till problemen.” Det är *en* möjlig tolkning av vad Wittgenstein menar, där ”Pathos” inte betyder mer än ”intresse” och ”fällt zurück” betyder ”dras till”. Men vi anser det vara problematiskt att som översättare låsa fast läsaren vid en sådan relativt platt tolkning av Wittgensteins suggestiva sats.

oklar i tyskan i många fall kan lämnas öppen eller oklar i svenskan. I ett fåtal fall har vi tagit hjälp av de två engelska översättningarna.

Vi representerar två olika språkmiljöer och två olika generationer (Martin rikssvensk född 1970; Lars finlandssvensk född 1943). Vi har inte noterat att detta skulle ha lett till genomgående oenigheter när det gäller språkbruk. Det är vår förhoppning att språkdräkten ska te sig enhetlig. I bästa fall kan våra olika språkliga bakgrunder ge översättningen en större bärvidd.

En av de största belöningarna för oss som översättare var att vi upptäckte tankegångar, formuleringar som vi antingen glömt eller inte tidigare uppmärksammat. Vi hoppas att nyöversättningen ska stimulera andra till att göra upptäckter i Wittgensteins filosofi, och att den ska fungera som en inkörsport till Wittgensteins senare tänkande för dem som inte tidigare läst honom.[10]

LITTERATUR

Hacker, P. M. S. och Joachim Schulte. 2009a. ”Editorial Preface to the Fourth Edition and Modified Translation”. I Wittgenstein 2009, s. viii–xvii.

———. 2009b. ”The Text of the *Philosophische Untersuchungen*”. I Wittgenstein 2009, s. xviii–xxiii.

Knott, Hugh A. 2017. ”On Reinstating ’Part I’ and ’Part II’ to Wittgenstein’s *Philosophical Investigations*”. *Philosophical Investigations* 40: s. 329–49.

Monk, R. 1990. *Ludwig Wittgenstein: The Duty of Genius*. London: Cape.

Pichler, A. 2004. *Wittgensteins* Philosophische Untersuchungen*: Von Buch Zum Album*. Amsterdam: Rodopi.

Rothhaupt, Josef G. F. 2015. ”Zur Genese der ’Philosophischen Untersuchungen’ im engeren Sinne und im weiteren Sinne”. I *Mind, Language and Action: Proceedings of the 36th International Wittgenstein Symposium*, red. D. Moyal-Sharrock, V. Munz och A. Coliva, s. 205–54. Berlin: De Gruyter.

———. 2018. ”Recherchen zu ’Teil II’ der *Philosophischen Untersuchungen* und zur von Wittgenstein erstellten ’C-Sammlung’ im Nachlass”, i *Wittgenstein Studien*, Band 9, s. 155–201. Berlin: De Gruyter.

Stern, David G. 1996. ”Toward a Critical Edition of the *Philosophical Investigations*”. I *Wittgenstein and the Philosophy of Culture: Proceedings of the 18th International Wittgenstein Symposium*, red. K. S. Johannessen och T. Nordenstam, s. 298–309. Wien: Verlag Hölder-Pichler-Tempsky.

Venturinha, N. 2015. ”A Re-Evaluation of the *Philosophical Investigations*”. I *Wittgenstein after his* Nachlass, red. N. Venturinha, s. 143–156. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

10. Tack till Andre Maury, Heikki Nyman och Alois Pichler för kommentarer till en tidigare version av denna uppsats.

Wittgenstein. L. 1953. *Philosophische Untersuchungen / Philosophical Investigations*. Red. E. Anscombe och R. Rhees. Övers. E. Anscombe. Oxford. Basil Blackwell.

———. 2001. *Philosophische Untersuchungen*. Kritisch-genetische edition. Red. J. Schulte. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

———. 2009. *Philosophische Untersuchungen / Philosophical Investigations*. Reviderad fjärde utgåva av P. M. S. Hacker och Joachim Schulte. Övers. E. Anscombe, P. M. S. Hacker och Joachim Schulte. Oxford: Wiley-Blackwell.

———. 1978. *Filosofiska undersökningar*. Övers. A. Wedberg. Stockholm: Bonniers.

———. 1992. *Filosofiska undersökningar*. Övers. A. Wedberg, översättningen reviderad av L. Hertzberg. Stockholm: Thales.

Von Wright, G. H. 1982a. ”The Origin and Composition of the *Philosophical Investigations*”. I G. H. von Wright, *Wittgenstein*, s. 113–36. Oxford: Basil Blackwell.

———. 1982b. ”The Wittgenstein Papers”. I G. H. von Wright, *Wittgenstein*, s. 35–62. Oxford: Basil Blackwell.

———. 1992. ”The Troubled History of Part II of the *Investigations*”. *Grazer Philosophische Studien* 42, s. 181–92.